

СИНХРОНІЗАЦІЯ ПАМ'ЯТОК ЗАХІДНОГО ТА СХІДНОГО АРЕАЛІВ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ БАСЕЙНІВ ПІВДЕННОГО БУГУ І ДНІПРА

Аналіз керамічних комплексів та антропоморфної пластики висвітлює проблеми генезису, локалізації та синхронізації пам'яток Кукутень-Трипільської культурно-історичної спільності Побужжя та Подніпров'я. Звертається увага на особливості і тенденції розвитку антропоморфної пластики пам'яток західної та східної генетичних ліній розвитку Трипілля в окреслених культурно-історичних ареалах.

Територія межиріччя Південного Бугу та Дніпра на початок нового століття в плані вивчення культури Кукутень-Трипілля є, мабуть, найбільш дослідженою. У розвитку пам'яток ранньоземлеробського населення згаданого культурно-історичного регіону виразно прослідковуються певні особливості. Саме тут найповніше віддзеркалилися складні еволюційні процеси, що проходили серед людності двох генетичних ліній розвитку («західної» і «східної») трипільської культури. Починаючи з середнього етапу існування культурно-історичної спільності Аріушд-Кукутень-Трипілля, спостерігається специфіка розвитку окремих регіонів.

Кукутенські племена західної лінії займали територію Молдови, Попруття і Подністров'я. Пам'ятки ж культури східної лінії синхронно розвивалися в басейні Південного Бугу і Буго-Дніпровському межиріччі [1]. Просування частини трипільських общин з Буго-Дніпровського межиріччя в Середнє Подніпров'я, можливо, було пов'язане з хвилею розселення кукутенських племен на схід, у Побужжя (Кліщів). Друга хвиля переселення кукутенського населення в Буго-Дніпровське межиріччя відбулась на етапі VII. Ці племена, походження яких Т. О. Попова пов'язує з пам'ятками типу Раковець-Бринзени-VIII, частково асимілювали місцеве «східне» населення (Гордашівка, Гарбузин), частково відтиснули їх на північ, на правий берег Дніпра, в район між Трипіллям та Ржищевом. Східну генетичну лінію розвитку продовжили пам'ятки типу Коломийщина II.

Тривалі дослідження у Буго-Дніпровському межиріччі пам'яток західної генетичної лінії дозволили виділити три локально-хронологічні групи, що послідовно змінювали одна одну: володимирівську, небелівську та томашівську. В матеріалах, насамперед у кераміці та пластичі, яскраво відбилися як специфічні риси кожної з

генетичних ліній, так і деякі взаємовпливи, зумовлені тісними контактами між племенами цих обох ліній (Т. С. Пасек, Т. Г. Мовша, О. В. Цвек, С. М. Рижов, С. Гусев). Володимирівська локальна група мешкала на етапі ВІ у районі верхів'я річки Синюхи та притоків річок Ятрані і Великої Висі. Небелівська група пам'яток (кінець етапу ВІ) значно розширює свою територію: східний її кордон проходить по річці Ольшанка та верхній течії річки Тясмин; західний - у верхів'ях річок Удич, Коблич, Сорока; південний кордон охоплює район, який у попередні часи був заселений племенами володимирівської групи; північним кордоном є нижня течія річки Рось. У небелівську групу як північний варіант входять пам'ятки, виділені Т. С. Пасек під назвою канівська група. На етапі СІ племена томашівської групи займають територію розселення до басейнів річок Уманки, Ревухи та обох Тикичів. У подальшому на етапі СІ-СП цей регіон займають племена касенівської групи - східного аналога жванецької групи.

У Середньому Подніпров'ї на початку пізнього етапу (СІ) розвиток східної генетичної лінії продовжують пам'ятки типу Коломийщина-І та пам'ятки, що просунулись на північ - типу Чапаївка. Подальша історія трипільських племен простежується у Подніпров'ї на пам'ятках лукашівського та софіївського типів (В. О. Круц).

У керамічних комплексах пізньотрипільських поселень східного ареалу, де зберігається традиція виготовлення кераміки із заглибленим орнаментом, виділяється імпортований розмальований посуд. Його наявність дає змогу синхронізувати пам'ятки східного ареалу з поселеннями західної генетичної лінії Буго-Дніпровського межиріччя. Матеріали пам'яток типу Коломийщина II Т. С. Пасек свого часу порівнювала з окремими знахідками посуду поселення Стара Буда і Томашівка; С. М. Бібиков синхронізував Гребені з Володимирівкою і Попуднею; В. О. Круц порівнює поселення чапайвського та лукашівського типів із Сушківкою, Майданецьким, Томашівкою [2].

Порівняння колекцій знахідок антропоморфної пластики обох досліджуваних ареалів дає підстави визначити, що на середньому етапі розвитку Трипілья спостерігаються суттєві зміни у стилістичних засобах антропоморфних зображень. У цей час іконографія пластичних форм набуває свого остаточного вигляду і, з деякими модифікаціями, простежується в наступних періодах. Характерними ознаками схематичної пластики стають веретеноподібна ніжка, пластичний і стрункий тулуб, голова з масивним «щип-

ковим» носом. Розміри не перевищують 20 см. Заглиблена орнаментация тулуба заміщується мальованим декором (за А. П. Погожевою підтипи а3, с2).

Починаючи з етапу В/ІІ на побузких пам'ятках західної лінії, поряд зі згаданими типами пластики поширення набувають статуетки, які можна розглядати як різновид типу «с», який з часом розвивається у трьох напрямках: 1 - схематичні фігурки на стовпчастій основі, але з модельованою голівкою, обличчям і зачіскою - підтип е2 (за А. П. Погожевою); 2 - фігурки реалістичного стилю (5 - тип класифікації за Т. Г. Мовшою); 3 - тип антропоморфних зображень, виконаних у відносно монументальних пропорціях. Уперше подібні статуетки з'являються на поселеннях володимирівської локальної групи та пам'ятках типу Кринички (Володимирівка, Михайлівка, Андріївка, Перегонівка). Антропоморфна пластика цих напрямів і далі еволюціонує, кількісно зростаючи на подальших ступенях розвитку західної лінії, у небелівській та томашівській локальних групах [3] (рис. 1).

Якщо традиції виготовлення антропоморфної пластики на пам'ятках західної лінії мають своє глибинне коріння, то на пам'ятках східної лінії середнього періоду розвитку культури спостерігається майже повна відсутність даної категорії знахідок, і це при тому, що глиняна скульптура була досить поширеною вже на ранньому етапі Кукутень-Трипілья. Серед багатьох відомих східнотрипільських поселень етапу В/І - В/ІІ можна нарахувати не більше двох десятків різнотипних фігурок. Особливо звертає на себе увагу деяка архаїчна традиція в способах зображення, а також збереження в їх оздобленні техніки прокресленого орнаменту. На поселеннях Середнього Подніпров'я зрідка знаходять жіночі зображення у стоячій та сидячій позі. Ці фігурки є зразком місцевих племенних особливостей у традиціях зображення антропоморфних фігурок. Серед них особливо рудиментарними виглядають своєрідні стилізовані статуетки хрестоподібної форми, притаманні лише матеріалам згаданих поселень (рис. 2). Загалом, антропоморфна пластика зазначеного регіону вирізняється малою кількістю знахідок, а також відсутністю певного сталого стереотипу в формах малої глиняної скульптури. Вказані особливості пластики, поряд з іншими матеріалами, властиві саме східнотрипільським пам'яткам.

Починаючи з часу формування в Середньому Подніпров'ї пам'яток типу Коломийщина І, з'являється значна кількість антропоморфної пластики, в якій простежується тенденція до певної її

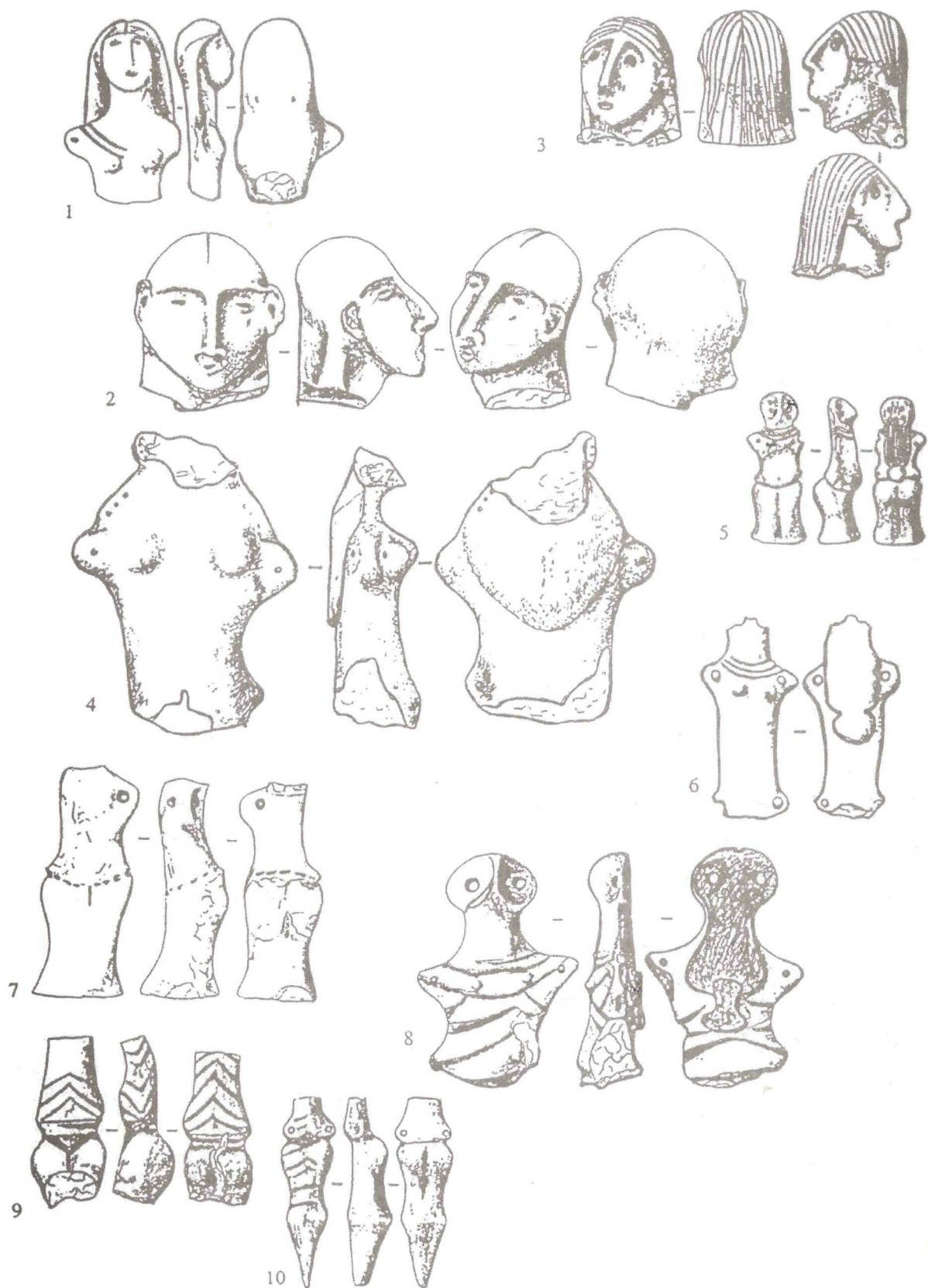

Рис. 1. Антропоморфна пластика межиріччя Південного Бугу і Дніпра:

/ - Ризіне; 2,4- Кочержинці; 3, 6, 7- Халеп'є; 5 - Стара Буда; 7-10 - Кринички

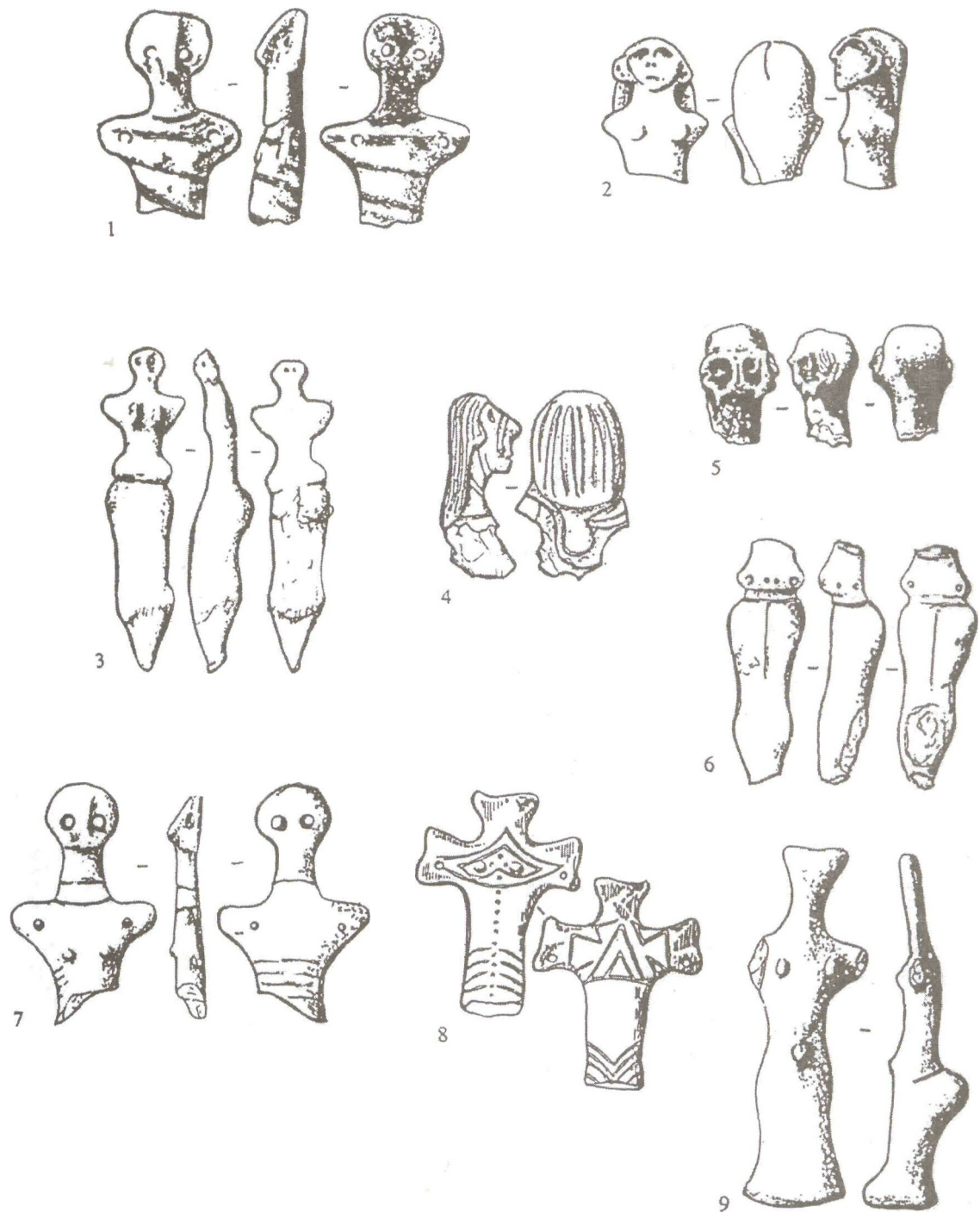

Рис. 2. Антропоморфна пластика Побужжя і Подніпров'я:

1-6 - Володимирівка; 7 - Андріївна; 8 - Щучинка; 9 - Миропілля

стандартизації. Як правило, це стоячі схематичні статуетки з дещо зігнутими в колінах ногами. Звертають на себе увагу чоловічі і жіночі фігурки з окремо модельованими ногами, що з'єднані на місці колін перемичкою. На пам'ятках типів Чапаївка та Лукаші антропоморфні фігурки переважно виконувались в стилістичних традиціях Коломийщини I. Зберігається також заглибле-

ний декор, деталі одягу і прикрас виконуються прокресленими лініями і наколюванням. Проте в комплексах зустрічаємо статуетки і на стовпчастих ніжці та голівками з більш деталізованим обличчям і модельованими зачісками. Подібні зображення з'являються внаслідок контактів місцевого подніпровського населення з племенами західної генетичної лінії Буго-Дніпровського

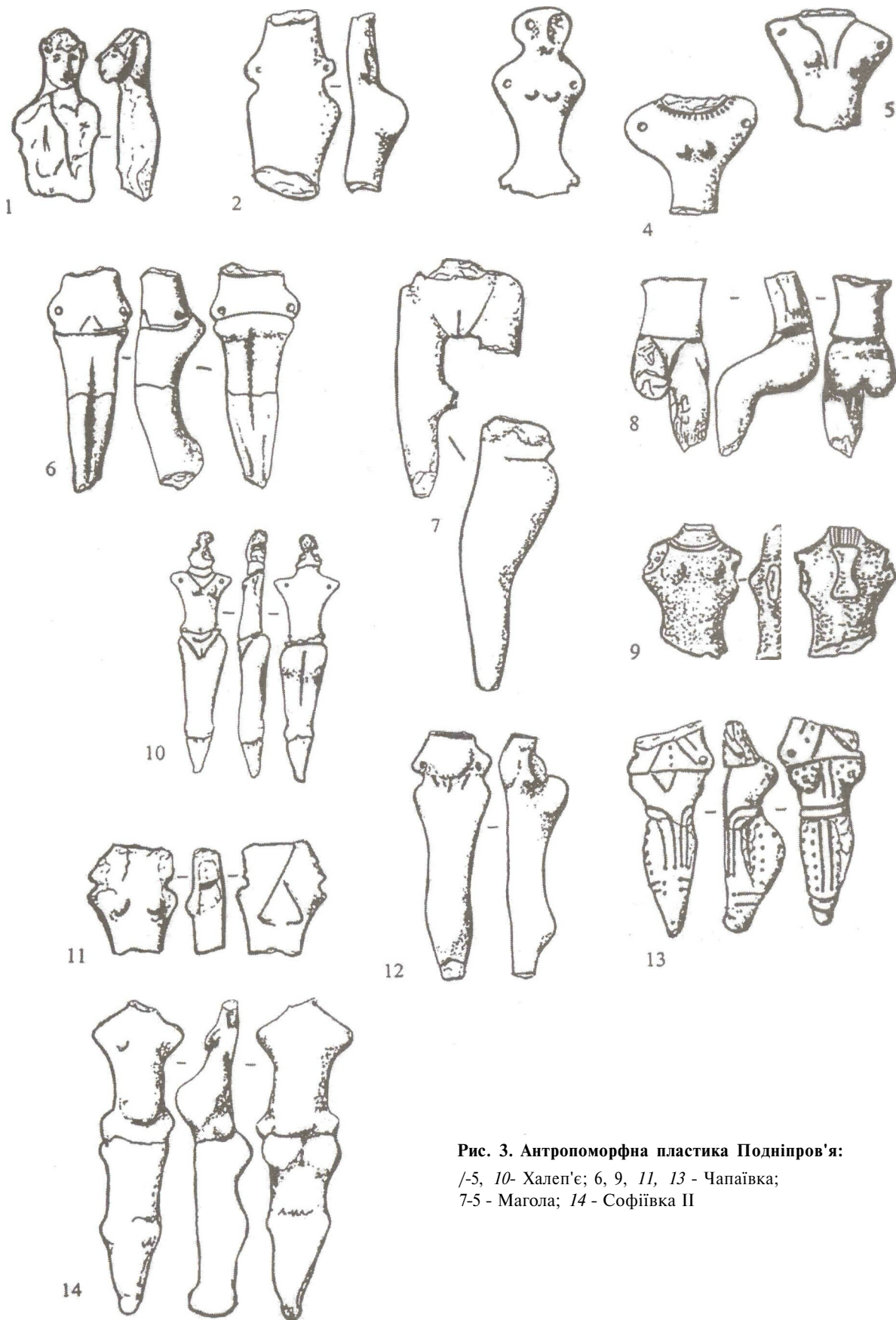

Рис. 3. Антропоморфна пластика Подніпров'я:

/-5, 10- Халеп'є; 6, 9, 11, 13 - Чапаївка;

7-5 - Магола; 14 - Софіївка II

регіону, а саме - з небелівською та томашівською локальними групами. Розвиваючись, пластика цього регіону набуває більш індивідуальних рис, і в місцевому виконанні вже помітна інтерпретація майже втрачених кукутенських традицій [4] (рис. 3).

З огляду на мальовану кераміку з поселень Середнього Подніпров'я, Т. Г. Мовша припускала, що на заключній фазі свого розвитку томашівські племена під тиском населення косенівської локальної групи частково переселилися в Подніпров'я, де влилися в середовище східнотрипільських племен. Утім слід зазначити, що вказана кераміка належить не до томашівської, а швидше до небелівської групи, що існувала раніше «томашівців». Посуд, на який звертається увага, здебільшого невеликий, а саме - кубки і миски. Він зручний у транспортуванні, вироблявся не на місці, а був прямим імпортом з територіальне близьких небелівських поселень Канівщини.

Ті ж тенденції відмічено і в антропоморфній пластичі. Деякі знахідки за техніко-технологічними ознаками вказують на їх не місцеве походження, але зустрічаються статуетки, у виконанні яких виявляються модифіковані запозичення, до того ж пластика суто томашівського походження у Подніпров'ї не зафіксована. Таким чином, ми не маємо виразних даних про асиміляційні процеси у Подніпров'ї серед племен західної та східної ліній розвитку. Згодом, у Буго-Дніпровському регіоні пам'ятки томашів-

ської групи зникають, а цю територію заселяють племена косенівської групи, також західного походження. На Середньому Дніпрі в пізньолукашівських поселеннях антропоморфна пластика значно трансформується, а на пам'ятках софіївського типу практично зникає зовсім, в той час як на інших «трипільських» землях її розвиток триває.

Виділення небелівської локальної групи, а в її рамках двох ступенів, дає змогу більш точно синхронізувати пам'ятки обох генетичних ліній розвитку. Аналіз розмальованої кераміки дозволяє співвіднести Коломийщину II з першим ступенем, а Коломийщину I, Гребені, Чапаївку - з другим ступенем небелівської групи, зокрема з північним її варіантом (Переможенці, Буда Орловецька, Ольшана, Пекарі, Кононча). Поселення Казаровичі існувало в проміжку часу між пам'ятками чапайвського та лукашівського типів, які синхронізуються з поселеннями томашівської групи (ранні ступені). Найпізніші пам'ятки лукашівського типу співвідносяться з поселеннями касенівського варіанта [5].

Запропонована синхронізація підтверджується датуванням за радіовуглецевим та археомагнітним аналізами:

Чапайвка — 2920 ± 100 р. до н. е.; Піщана - (небелівська група) - XXX ст. до н. е.;

Євминка I - 2940 ± 60 : 2840 ± 100 р. до н. е.; Майданецьке (томашівська група) - 2940 ± 50 р. до н. е.; Касенівка - XXVIII ст. до н. е.

- І.Даниленко В. Н. Энеолит Украины- К., 1974- С. 18-20; Мовша Т. Г. Две параллельные линии развития трипольской этнокультурной области // Новейшие открытия советских археологов.-К., 1975.-Ч. 1.-С. 69; Цвек Е. В. Исследование трипольских поселений в междуречье Южного Буга и Днепра // Новейшие открытия советских археологов.- К., 1975.- Ч. 1.- С. 73-76; Цвек Е. В. Трипольские поселения Буго-Днепровского междуречья (к вопросу о восточном ареале культуры Кукутени-Триполье) // Первобытная археология: поиски и находки.- К., 1980.-С. 163-185; Цвек О. В. Особливості формування східного регіону трипільсько-кукутенської спільності // Археологія.- 1985.- Вип. 51.- С. 3 \-45; Черныш Е. К. Формирование трипольско-кукутенской культурной общности // SP.- 1981.- № 5/6.- С. 27-31; Dumitrescu VI. Originea si evolutia culturii Cucuteni-Tripolie // SCIV.- 1963.- № 2.- Р. 301-306.
2. Пассек Т. С. Периодизация трипольских поселений // МИА.- 1949.- № 10.- С. 54-156; Круц В. А. Позднетрипольские памятники Среднего Поднерповья.- К., 1977.- С. 56-64, 103, 131, 132; Мовша Т. Г. Две параллельные линии...- С. 69-71; Цвек О. В. Особливості формування східного регіону...-С. 31-45; Цвек Е. В. Трипольские поселения Буго-Днепровского междуречья...- С. 163—185; Рыжов С. М. Локально-хронологічне членування пізньотрипільських пам'яток у Буго-Дніпровському межір'ччі // Тез. доп. III Він. обл. істор.-краєзн. конф.- Вінниця, 1985.-С. 46-47; Рыжов С. М. Кераміка поселень трипіль-

ської культури Буго-Дніпровського межір'ччя як історичне джерело // Автореф. дис. ... канд. істор. наук.-К., 1999.- С. 20.

Погожева А. П. Антропоморфная пластика Триполья.- Новосибирск, 1983.- С. 20-36; Pogoseva A. Statuetten der Tripolje-Kultur // Beitrage zur Allgemeinen und Vergleichenden Arheologie.-1985.- Bd 7.- S. 122; Мовша Т. Г. Антропоморфная пластика Триполья (реалистический стиль) // Автореф. дис. ... канд. истор. наук.-К., 1975.- 24 с.; Мовша Т. Г. Середній етап трипільської культури // Археологія Української РСР- К.- С. 176.; Шумова В. О. Деякі особливості розвитку антропоморфної пластики трипільських племен межір'ччя Бугу та Дніпра // Тези доп. VIII Він. обл. істор.-краєзн. конф.- Вінниця, 1989.- С. 11-12; Шумова В. О. Характерні ознаки та тенденції розвитку антропоморфної пластики трипільських племен межір'ччя Південного Бугу та Дніпра // Вікентій В'ячеславович Хвойка та його внесок у вітчизняну археологію (до 150-річчя від дня народження).- К., 2000.- С. 149-153; Якубенко О. О. Трипільська розписна пластика з розкопок В. В. Хвойки в Середньому Подніпров'ї // Там само.-С. 125-148; Шумова В. О. Деякі особливості розвитку...- С. 11-12; Шумова В. О. Характерні ознаки.- С. 149-153. Рыжов С. М. Небелівська група пам'яток трипільської культури // Археологія- 1993- № 3- С. 101-114; Рыжов С. М. Кераміка поселень...

V. Shumova

**SYNCHRONIZATION OF MONUMENTS
OF THE WESTERN AND EASTERN AREAS OF TRYPILLIAN CULTURE
IN SOUTHERN BUG AND DNEPER TERRITORIES**

The ceramics and anthropology plastics complexes analysis shows the problems of genesis, localization and synchronization of Kukuten-Trypillian historic-culture communities in Bug and Dnieper territories. The attention is turned towards peculiarities and development tendencies in western and eastern genetic lines of anthropomorphic plastics of Trypillia in these historic-cultural areas.